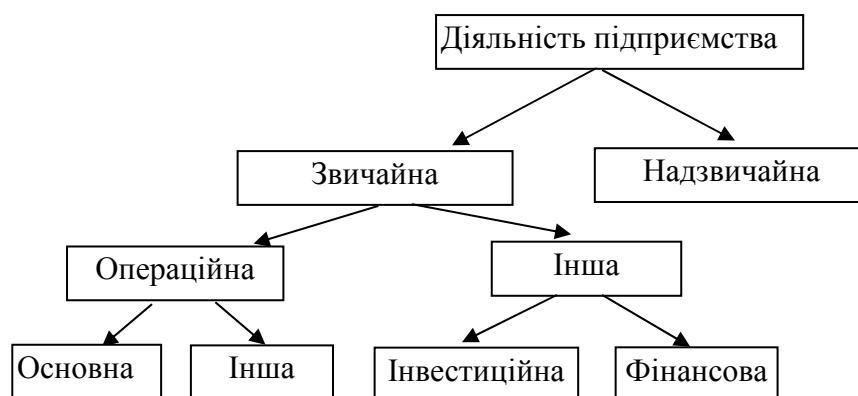

9. АНАЛІЗ ПРИБУТКУ ТА РЕНТАБЕЛЬНОСТІ

У сучасних ринкових відносинах прибуток є один з основних показників господарської діяльності підприємства. Він відображає кінцевий фінансовий результат його роботи і в певній мірі характеризує ефективність використання наявних ресурсів (матеріальних, трудових, фінансових). В умовах ринку прибуток є джерелом усіх фінансових ресурсів підприємства. У зв'язку з цим, в економічному аналізі господарської діяльності підприємства, аналіз прибутку займає одне з провідних місць.

Слід зазначити, що господарська діяльність підприємства відповідно до конкретних умов буває звичайна та надзвичайна (див. рис. 9.1.)

Рис. 9.1. - Класифікація видів діяльності підприємства

Звичайна діяльність - це будь-яка господарська діяльність підприємства, а також операції, які забезпечують її або виникають внаслідок такої діяльності (виробництво та реалізація продукції, розрахунки з постачальниками, замовниками, працівниками, банківськими установами, податковими органами та ін..).

Звичайну діяльність підприємства поділяють на операційну та іншу (інвестиційну та фінансову). Операційна діяльність включає основну діяльність підприємства та інші її види, які не є інвестиційною чи фінансовою діяльністю.

Основна діяльність - це операції, які пов'язані з виробництвом та реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є визначальною метою створення підприємства та забезпечують основну частину його доходу.

Інвестиційна діяльність – є придбання та реалізація тих необоротних активів, а також фінансових інвестицій, які не є складовою еквівалентів грошових коштів.

Фінансова діяльність – це діяльність, яка зумовлює зміну величини і складу власного чи позикового капіталу підприємства.

Надзвичайна діяльність – це операції чи події, які відрізняються від звичайних і не відбуваються часто або регулярно (стихійне лихо – землетрус, повінь, пожежа, техногенна аварія тощо).

Враховуючи це, під час аналізу фінансових результатів підприємства використовуються наступні показники прибутку (збитку): валовий прибуток (збиток) - визначається як різниця між чистим доходом від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) і собівартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг); прибуток (збиток) від операційної діяльності - розраховуються як алгебраїчна сума валового прибутку (збитку), іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат; прибуток (збиток) від звичайної діяльності до оподаткування - визначається як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, фінансових та інших доходів (прибутків), фінансових та інших витрат (збитків); прибуток від звичайної діяльності - розраховується як різниця між прибутком від звичайної діяльності до оподаткування та сумою податків з прибутку (збиток від звичайної діяльності дорівнює збитку від звичайної діяльності до оподаткування та сумі податків на прибуток);

Чистий прибуток (збиток)- визначається як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від звичайної діяльності та надзвичайного прибутку (збитку) і податків з надзвичайного прибутку. Це є різниця між сумою прибутку до оподаткування і сумою внесених у бюджет податків з прибутку, економічних санкцій та інших обов'язкових платежів підприємства, які покривають за рахунок прибутку.

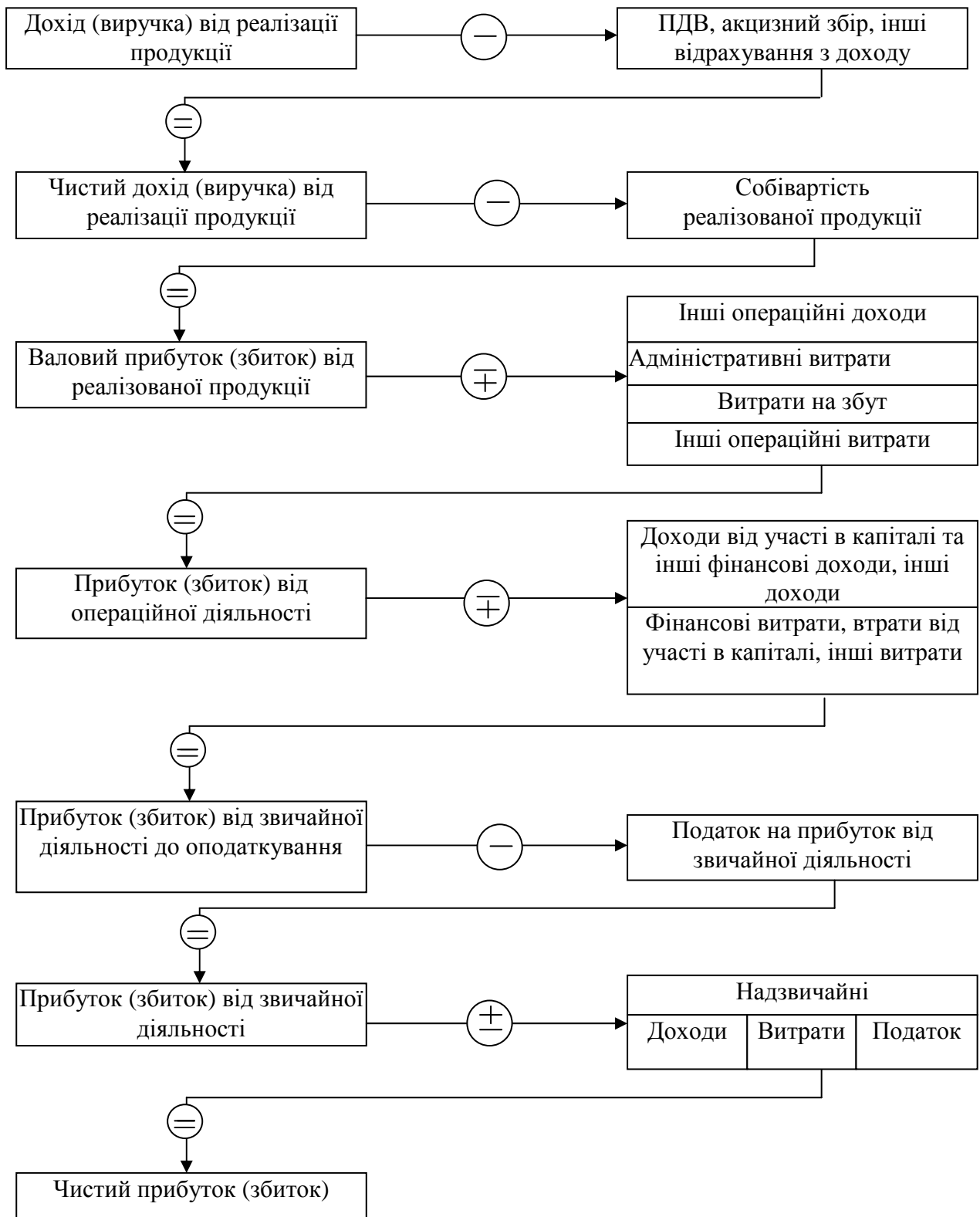
Серед наведених показників найважливіший є чистий прибуток, який використовується для оцінювання кінцевих результатів діяльності підприємства, оскільки характеризує ступінь його ділової активності, ефективність менеджменту та фінансового благополуччя.

В ринкових умовах господарювання чистий прибуток є основою економічного й соціального розвитку підприємства. Постійне зростання чистого прибутку це є джерело фінансування розвитку виробництва (реінвестування прибутку), виплати дивідендів, створення резервних фондів, задоволення соціальних і матеріальних потреб працівників підприємства, добродійної діяльності. Слід також підкреслити, що зростання абсолютної величини цього показника зміцнює конкурентні позиції підприємства на ринку капіталу.

У ході аналізу показників прибутку необхідно вивчити їх динаміку за ряд періодів, виявити і кількісно оцінити вплив різних чинників на їх зміну, визначити резерви подальшого збільшення. Під час аналізу можна використати наступний рисунок (див. рис. 9.2.) та таблицю (див. табл. 9.1.).

Таблиця 9.1. - Порівняльний аналіз показників прибутку

Показники	Базисний період, тис. грн.	Звітний період, тис. грн.	Відхилення (+, -)		Темп зростання, %
			тис. грн.	%	
1	2	3	4	5	6
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції					
Собівартість реалізованої продукції					
Валовий прибуток від реалізації продукції					
Інші операційні доходи					
Адміністративні витрати					
Витрати на збут					
Інші операційні витрати					
Прибуток від операційної діяльності					
Дохід від участі в капіталі					
Інші фінансові доходи					
Фінансові і інші витрати					
Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування					
Податок на прибуток від звичайної діяльності					
Прибуток від звичайної діяльності					
Надзвичайні доходи					
Надзвичайні витрати					
Податки з надзвичайного прибутку					
Чистий прибуток					

Рис. 9.2. - Аналітична схема взаємозв'язку показників прибутку (збитку) підприємства

У табл. 9.1. наведена схема порівняльного аналізу для того випадку, коли на підприємстві був отриманий прибуток як від його звичайної діяльності, так і від надзвичайних подій (стихійного лиха, пожеж, техногенних аварій тощо).

Однак, слід мати на увазі, що на підприємстві можуть мати місце і інші випадки його діяльності, а відповідно до цього і будуть різні підходи, щодо розрахунку чистого прибутку (збитку). Так, якщо підприємство зазнало втрати (збиток) від надзвичайних подій і при цьому був отриманий збиток від його звичайної діяльності, тоді чистий збиток розраховується як сума цих збитків (за вирахуванням величин страхового відшкодування та покриття втрат від надзвичайних ситуацій за рахунок інших джерел).

Якщо, навпаки, підприємство отримало прибуток від звичайної діяльності, але при цьому зазнало втрати від надзвичайної діяльності, тоді при визначенні чистого прибутку поступають так: спочатку визначають невідшкодовані втрати від надзвичайних подій (різниця між загальними надзвичайними втратами і сумою страхового відшкодування на покриття втрат від надзвичайних ситуацій за рахунок інших джерел), потім розраховують суму, на яку зменшується податок на прибуток від звичайної діяльності внаслідок цих втрат (добуток невідшкодованих втрат і ставки податку на прибуток), на отриману суму зменшують невідшкодовані втрати (це будуть кінцеві надзвичайні витрати) і, нарешті, визначають чистий прибуток даного підприємства (різниця між прибутком від звичайної діяльності та сумою надзвичайних витрат). Це все треба ураховувати під час аналізу господарської діяльності підприємств міського господарства.

При вивченні прибутку важливе значення має його вертикальний аналіз, тобто дослідження складу і структури цього показника у розрізі окремих елементів. Аналізуючи склад і структуру прибутку підприємства від звичайної діяльності, можна використати таку аналітичну таблицю (див. табл. 9.2.).

Таблиця 9.2. - Склад і структура прибутку від звичайної діяльності

Показники	Базисний період, тис. грн.	Звітний період, тис. грн.	Структура, %		Відхилення (+, -)		Темп зростання, %
			базисний період	звітний період	тис. грн.	%	
Прибуток від операційної діяльності							
Прибуток від участі в капіталі							
Інші фінансові доходи							
Прибуток від звичайної діяльності			100,0	100,0		-	

При дослідженні показників прибутку важливого значення набуває також їх горизонтальний аналіз, у ході якого вивчають динаміку цих показників за ряд останніх періодів діяльності підприємства, визначають закономірність і окремі тенденції їх змін. При цьому можна скористатися такою таблицею (див. табл. 9.3.).

Таблиця 9.3. - Горизонтальний аналіз показників прибутку

Показники	Періоди				
	Перший (базисний)	Другий	Третій	Четвертий	П'ятий
1	2	3	4	5	6
Валовий прибуток від реалізованої продукції, тис. грн.					
У відсотках до базисного періоду	100,0				
У відсотках до попереднього періоду	100,0				
Прибуток від операційної діяльності, тис.грн.					
У відсотках до базисного періоду	100,0				
У відсотках до попереднього періоду	100,0				
Прибуток від звичайної діяльності, тис.грн.					
У відсотках до базисного періоду	100,0				
У відсотках до попереднього періоду	100,0				
Чистий прибуток, тис.грн.					
У відсотках до базисного періоду	100,0				
У відсотках до попереднього періоду	100,0				

Особливу увагу необхідно приділити аналізу прибутку від реалізації продукції (робіт, послуг) основної діяльності комунального підприємства. Як уже зазначалось, цей показник являє собою різницю між доходами підприємства і собівартості продукції (експлуатаційними втратами). Це значить, що на зміну прибутку від реалізації продукції (робіт, послуг) впливають дві узагальнюючі групи факторів: перша група - фактори, що впливають на зміну доходів підприємства, друга - фактори, від яких залежить собівартість продукції (робіт, послуг). Цілий ряд первинних факторів, що впливають на зміну доходів і собівартості продукції (а заодно і на величину прибутку) були розглянуті вище. Слід зазначити, що кожен з цих факторів впливає на зміну кінцевого фінансового результату підприємства самостійно, найчастіше вони діють одночасно і в різних напрямках, а величина прибутку формується, як їх алгебраїчна сума. Сукупна дія всіх цих первинних факторів виявляється в зміні обсягу реалізації продукції, її структури,

собівартості і рівня цін (тарифів), які, врешті-решт, безпосередньо впливають на величину аналізованого показника прибутку. Розрахунок впливу цих факторів на зміну прибутку від реалізації продукції (робіт, послуг) і треба здійснити в процесі факторного аналізу. Вихідні дані для такого розрахунку наведені в аналітичній таблиці (див. табл. 9.4.).

Таблиця 9.4. - Вихідні дані для факторного аналізу прибутку від реалізації продукції (робіт, послуг), тис.грн.

Показники	За плановими розрахунками	За планом на фактично реалізовану продукцію	Фактично	Відхилення фактичних даних від планових розрахунків (+, -)	
				тис.грн. (гр.3-гр.1)	% (гр.4:гр1)100
А	1	2	3	4	5
Виручка від реалізації продукції (робіт, послуг)	D _П	D _{СК}	D _Ф		
Собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг)	Z _П	Z _{СК}	Z _Ф		
Прибуток від реалізації продукції (робіт, послуг)	П _П	П _{СК}	П _Ф		

Методику розрахунку абсолютного впливу наведених вище факторів на зміну прибутку від реалізації продукції (робіт, послуг) можна подати у такому вигляді:

1. Вплив виконання плану реалізації продукції (ΔP_D)

$$\Delta P_D = P_P(D_{СК} : D_P - 1)$$

2. Вплив зміни собівартості продукції (ΔP_Z)

$$\Delta P_Z = Z_{Ф} - Z_{СК} .$$

3. Вплив зміни цін (тарифів) - $\Delta P_{Ц}$

$$\Delta P_{Ц} = D_{Ф} - D_{СК} .$$

4. Вплив зміни структури продукції (структурних зрушень) - $\Delta P_{СТР}$

$$\Delta P_{СТР} = P_P - (\Delta P_D + \Delta P_Z + \Delta P_{Ц}) .$$

Слід зазначити, що сумарний вплив на зміну аналізованого показника прибутку обсягу реалізації продукції і структурного фактора можна встановити як різницю між величиною скоригованого прибутку на фактично реалізовану продукцію і плановим його розміром ($\Delta\Pi_D + \Delta\Pi_{СТР} = \Pi_{СК} - \Pi_{П}$).

При подальшому поглибленні аналізу необхідно виявити конкретні причини відхилень фактичних величин наведених вище факторів від їх планових значень.

У тому разі, коли аналізується прибуток від реалізації одного виду продукції, що є характерним для багатьох комунальних підприємств, визначають вплив на зміну цього показника лише наступних трьох чинників: обсягу реалізації продукції в натуральному виразі (Q), собівартості продукції (Z) і ціни (тарифу) одиниці реалізованої продукції (Ц). Підрахунок впливу цих факторів на зміну прибутку від реалізації однорідної продукції можна здійснити за такою методикою (тут „ n_0 ” є прибуток, який припадає на одиницю обсягу реалізації в натуральному виразі базисного періоду):

вплив обсягу реалізації продукції в натуральному виразі ($\Delta\Pi_Q$)

$$\Delta\Pi_Q = (Q_1 - Q_0)n_0;$$

вплив зміни собівартості продукції ($\Delta\Pi_Z$)

$$\Delta\Pi_Z = -Q_1(Z_1 - Z_0);$$

вплив зміни ціни (тарифу) одиниці продукції ($\Delta\Pi_{Ц}$)

$$\Delta\Pi_{Ц} = Q_1(Ц_1 - Ц_0).$$

Алгебраїчна сума впливу окремих факторів обов'язково повинна дорівнювати загальній зміні аналізованого показника ($\Delta\Pi$):

$$\Delta\Pi = \Delta\Pi_Q - \Delta\Pi_Z + \Delta\Pi_{Ц}.$$

При цьому слід урахувати зворотний напрям впливу на зміну прибутку показника собівартості продукції при збільшенні останнього абсолютна величина першого збільшується і навпаки.

Вихідні дані для факторного аналізу прибутку від реалізації однорідної продукції та їх умовні позначення можна представити у такій аналітичній таблиці (див. табл. 9.5.).

Таблиця 9.5. – Вихідні дані для факторного аналізу прибутку від реалізації однорідної продукції

Показники	Базисний період	Звітний період	Відхилення, (+,-)		Темп зміни,%
			абсолютне	відносне, %	
1	2	3	4	5	6
Вихідні					
1. Обсяг реалізації продукції в натуральному виразі, одиниць (Q)					
2. Витрати на виробництво продукції, тис. грн. (Z^B)					
3. Доходи від реалізації продукції, тис. грн. (D)					
4. Прибуток від реалізації продукції, тис. грн. (П)					
Розрахункові					
5. Собівартість реалізованої одиниці продукції, тис.грн. ($Z = Z^B : Q$)					
6. Ціна реалізованої одиниці продукції, грн. ($\Pi = D : Q$)					
7. Прибуток на одиницю продукції, грн. ($n = \Pi : Q$)					

Слід зазначити, що у більш узагальнюючому (згорнутому) вигляді формулу прибутку від реалізації продукції (П) для його факторного аналізу можна представити так:

$$\Pi = D \cdot p^{\Pi},$$

де D - дохід від реалізації продукції (робіт, послуг);

p^{Π} - рівень рентабельності продажу (питома вага прибутку у загальній величині доходу).

Розрахунок впливу цих факторів на загальну зміну аналізованого показника здійснюється за допомогою таких формул:

вплив змін доходу від реалізації продукції (робіт послуг)

$$\Delta\Pi_D = (D_1 - D_0)P_0^{\Pi}.$$

вплив зміни рентабельності продажу

$$\Delta\Pi_{pp} = D_1(P_1^{\Pi} - P_0^{\Pi}).$$

Важливо підкреслити, що факторний аналіз прибутку від реалізації продукції можна здійснити і за допомогою другого набору факторів. У даному випадку йдеться про рентабельність об'єму продажу (P^{Π}) і фактори, що безпосередньо впливають на зміну доходів підприємства (D). Виходячи з цього, вихідна розрахункова формула, наприклад, для факторного аналізу прибутку від реалізації води споживачам (Π) стосовно водопровідного господарства матиме такий вигляд:

$$\Pi = R \cdot K \cdot K^P \cdot C \cdot P^{\Pi} \text{ (позначення попередні).}$$

Підрахунок впливу цих факторів на зміну прибутку від реалізації води споживачам можна здійснити за такими формулами:

$$\Delta\Pi_R = (R_1 - R_0)K_0 \cdot K_0^P \cdot C_0 \cdot P_0^{\Pi};$$

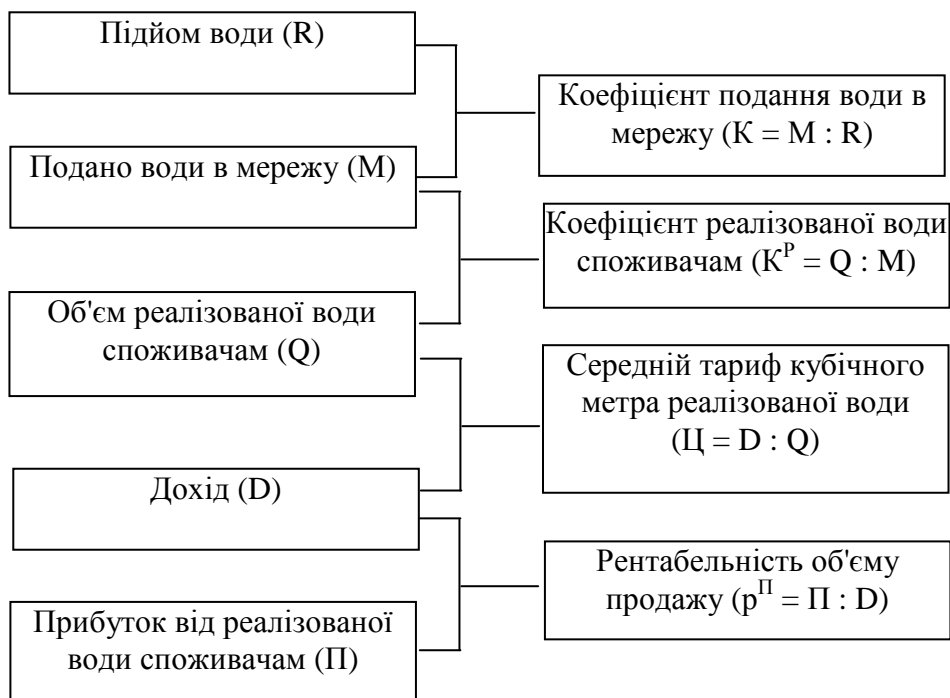
$$\Delta\Pi_K = R_1(K_1 - K_0)K_0^P \cdot C_0 \cdot P_0^{\Pi};$$

$$\Delta\Pi_{K^P} = R_1 \cdot K_1 \cdot (K_1^P - K_0^P) \cdot C_0 \cdot P_0^{\Pi};$$

$$\Delta\Pi_C = R_1 \cdot K_1 \cdot K_1^P \cdot (C_1 - C_0) \cdot P_0^{\Pi};$$

$$\Delta\Pi_{P^{\Pi}} = R_1 \cdot K_1 \cdot K_1^P \cdot C_1 (P_1^{\Pi} - P_0^{\Pi}).$$

Взаємозв'язок наведених вище показників зображено на рис. 9.3.

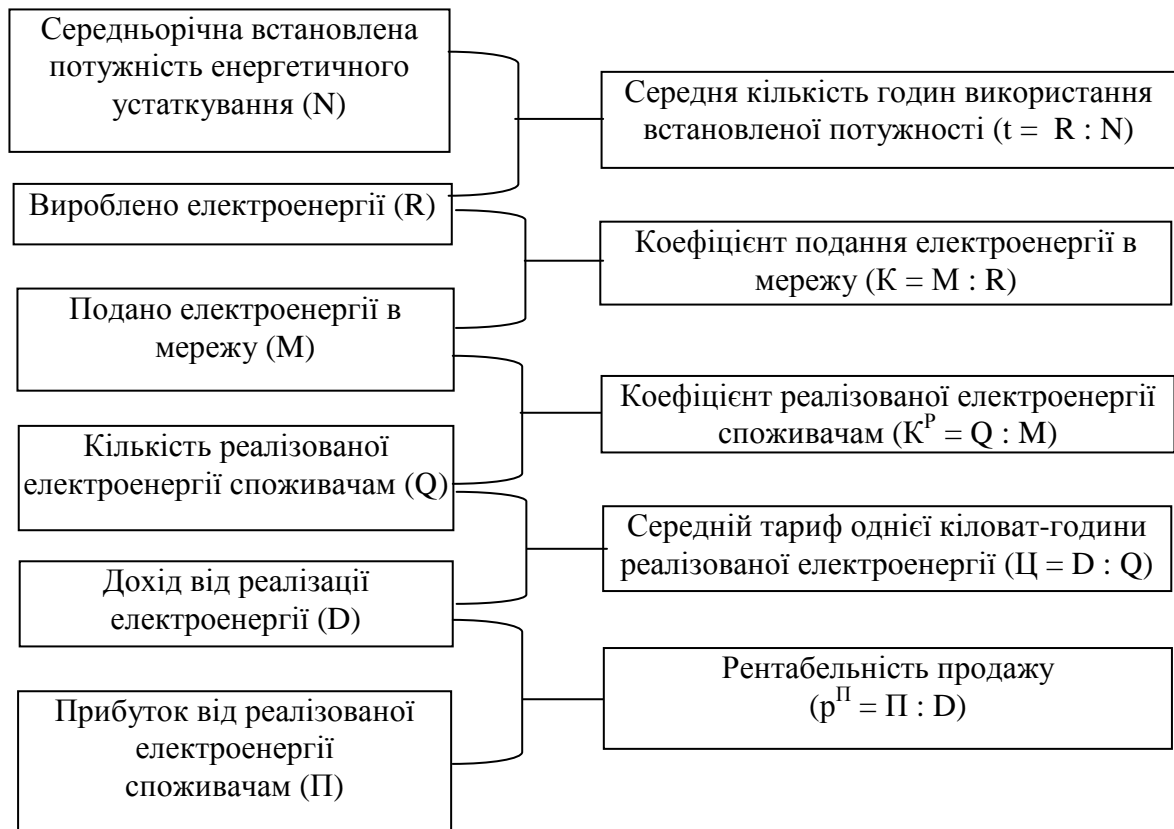

Рис. 9.3. – Схема взаємозв'язку прибутку від реалізації води споживачам і чинників, що впливають на його зміну

Аналогічно в деякій мірі здійснюється факторний аналіз прибутку від реалізації електроенергії. В цьому випадку вихідна формула аналізованого показника (Π) стосовно діяльності регіональної електростанції буде мати такий вид:

$$\Pi = N \cdot t \cdot K \cdot K^P \cdot \text{Ц} \cdot p^\Pi \text{ (позначення попередні).}$$

Взаємозв'язок цих показників зображено на рис. 9.4.

Рис. 9.4. – Схема взаємозв'язку прибутку від реалізації електроенергії споживачам і чинників, що впливають на його зміну

Застосовуючи до наведеної вище формули індексний метод факторного аналізу, розраховують вплив окремих факторів на зміну прибутку за такими формулами:

$$\Delta\Pi_N = \Pi_0(J_N - 1);$$

$$\Delta\Pi_t = \Pi_0 J_N (J_t - 1);$$

$$\Delta\Pi_K = \Pi_0 J_N J_t (J_K - 1)$$

$$\Delta\Pi_{K^P} = \Pi_0 J_N J_t J_K (J_{K^P} - 1);$$

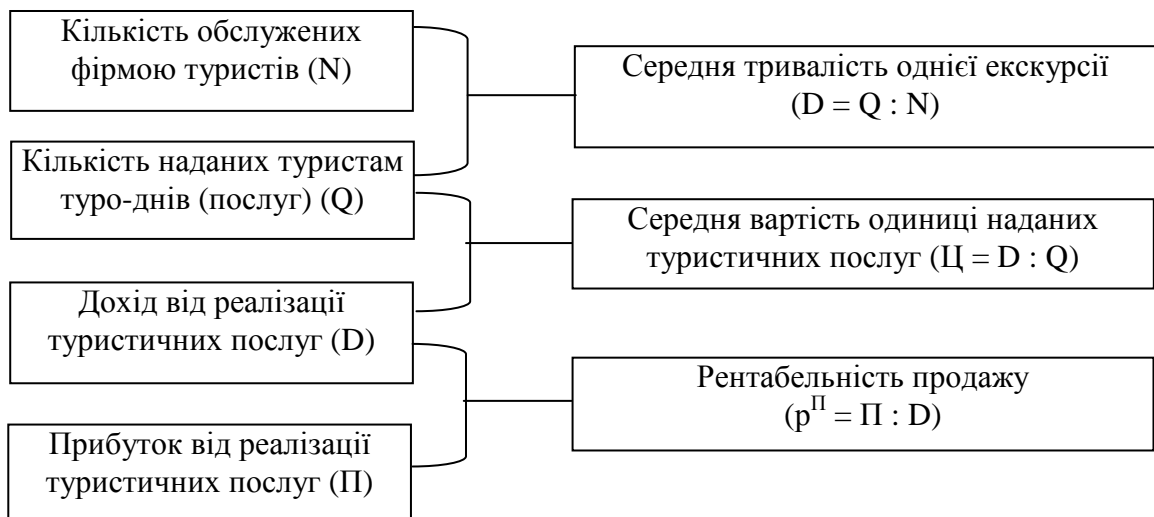
$$\Delta\Pi_{\Pi} = \Pi_0 J_N J_t J_K J_{K^P} (J_{\Pi} - 1);$$

$$\Delta\Pi_{p^\Pi} = \Pi_0 J_N J_t J_K J_{K^P} J_{\Pi} (J_{p^\Pi} - 1).$$

де Π_0 - прибуток від реалізації електроенергії споживачам у базисному періоді;

$J_N, J_t, J_K, J_{K^P}, J_{\Pi}, J_{p^\Pi}$ - індекси відповідних факторних показників.

Значне місце в економічному аналізі регіональної туристичної фірми також займає оцінка фінансових результатів її господарської діяльності, насамперед вивчення рівня виконання бізнес-плану з прибутку. Цей показник залежить від різних факторів. Нижче подано узагальнюючу блок-схему взаємозв'язку цього показника і основних чинників, що впливають на його зміну (див. рис. 9.5.).

Рис. 9.5. – Схема взаємозв'язку прибутку туристичної фірми і основних чинників, що впливають на його зміну

Виходячи з наведеної схеми взаємозв'язку (див. рис. 9.5.), прибуток від реалізації туристичних послуг можна подати у вигляді такої формули:

$$\Pi = N \cdot D \cdot \text{Ц} \cdot P^{\Pi}.$$

Розрахунок впливу окремих факторів на зміну цього показника можна здійснити за допомогою наступних формул:

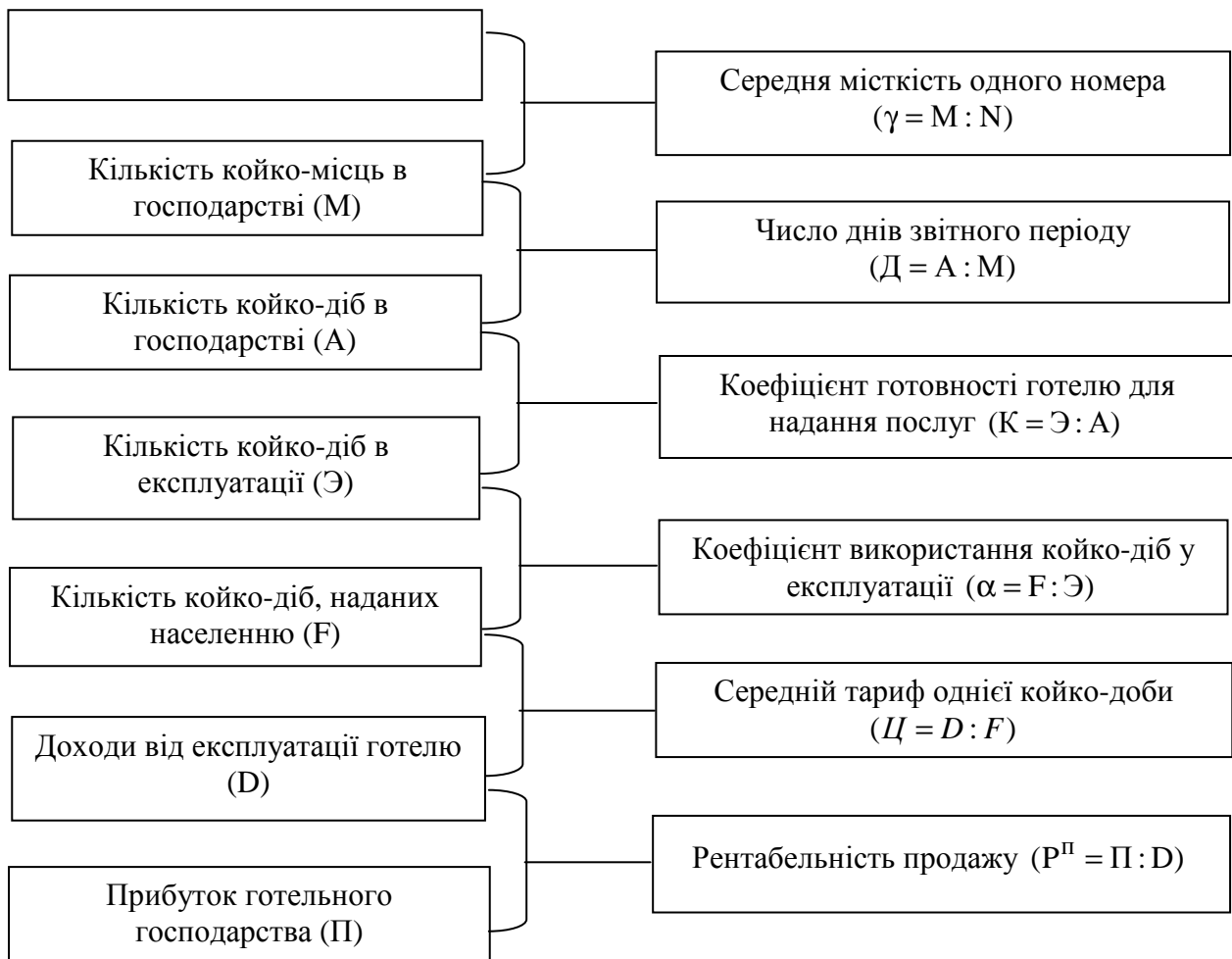
$$\Delta \Pi_N = \Pi_0 (J_N - 1);$$

$$\Delta \Pi_D = \Pi_0 J_N (J_D - 1);$$

$$\Delta \Pi_{\text{Ц}} = \Pi_0 J_N J_D (J_{\text{Ц}} - 1);$$

$$\Delta \Pi_{P^{\Pi}} = \Pi_0 J_N J_D J_{\text{Ц}} (J_{P^{\Pi}} - 1).$$

Прибуток готелю залежить від зміни кількості номерів в цьому господарстві, їх місткості, рівня використання номерного фонду, середньої вартості одиниці наданих готельних послуг (тарифу), рентабельності продажу. Взаємозв'язок цих показників наочно зображено на рис. 9.6.

Рис. 9.6. - Взаємозв'язок прибутку готельного господарства і основних чинників, що впливають на його зміну

З наведеної блок-схеми взаємозв'язку (див. рис. 9.6.) витікає така вихідна розрахункова формула для багатофакторного аналізу прибутку готелю:

$$\Pi = N\gamma DK\alpha CP^{\text{II}}.$$

Для підрахунку впливу наведених чинників на загальну зміну прибутку готельного господарства можна використати наступні формули:

$$\Delta\Pi_N = (N_1 - N_0)\gamma_0 D_0 K_0 \alpha_0 C_0 P_0^{\text{II}};$$

$$\Delta\Pi_\gamma = N(\gamma_1 - \gamma_0) D_0 K_0 \alpha_0 C_0 P_0^{\text{II}};$$

$$\Delta\Pi_D = N_1 \gamma_1 (D_1 - D_0) K_0 \alpha_0 C_0 P_0^{\text{II}};$$

$$\Delta\Pi_K = N_1 \gamma_1 D_1 (K_1 - K_0) \alpha_0 C_0 P_0^{\text{II}};$$

$$\Delta\Pi_\alpha = N_1 \alpha_1 D_1 K_1 (\alpha_1 - \alpha_0) C_0 P_0^{\text{II}};$$

$$\Delta\Pi_{\text{Ц}} = N_1\alpha_1 D_1 K_1 \alpha_1 (\text{Ц}_1 - \text{Ц}_0) P_0^{\text{II}};$$

$$\Delta\Pi_{\text{рп}} = N_1\alpha_1 D_1 K_1 \alpha_1 \text{Ц}_1 (P_1^{\text{II}} - P_0^{\text{II}}).$$

Аналогічно це питання вирішується і для інших комунальних підприємств. Якщо в наведеній вище формулі прибутку ($\Pi = D p^n$) замість показника доходу (D) підставити добуток чинників, що впливають на його зміну, то отримаємо вихідні розрахункові формули для факторного аналізу цього показника наступних комунальних підприємств (позначення попередні):

- для підприємств міського електротранспорту

$$\Pi = N \text{ Д } K \text{ t } V \text{ h } \text{Ц } p^n;$$

- для банного господарства

$$\Pi = M \text{ Д } t \text{ К } \text{Ц } p^n;$$

- для пральні

$$\Pi = N \text{ Д } K \text{ t } V \beta \text{Ц } p^n;$$

- для підприємств з санітарної очистки міст

$$\Pi = N \text{ Д } K \text{ t } V \text{Ц } p^n;$$

- для каналізаційного підприємства

$$\Pi = N \text{ К } \beta \text{Ц } p^n;$$

- для газового господарства

$$\Pi = R \text{ К } f \text{Ц } p^n;$$

- для підприємства теплових мереж

$$\Pi = B \text{ К } f \text{Ц } p^n;$$

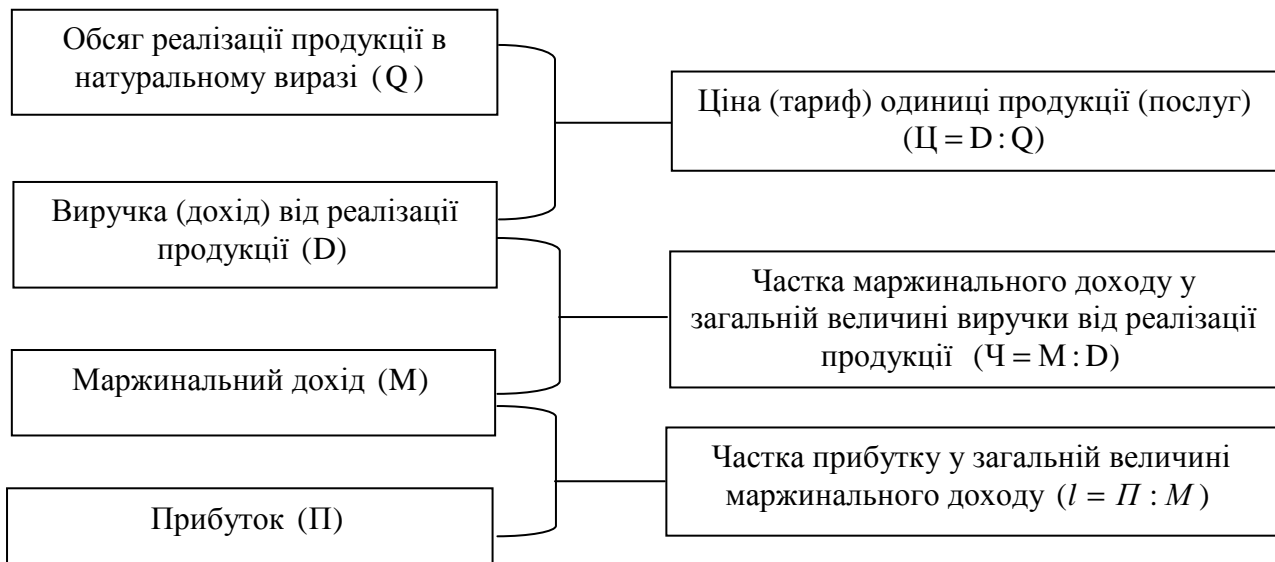
- для підприємств зеленого господарства

$$\Pi = S \text{ n } \text{Ц } p^n.$$

Розрахунок впливу зазначених вище чинників на зміну прибутку того чи іншого підприємства обчислюють за допомогою відповідних модифікацій методу ланцюгових підстановок.

Великого значення в умовах ринку набуває маржинальний підхід до вивчення прибутку підприємства. Основою такого підходу є поділ усіх затрат аналізованого підприємства на умовно-постійні та умовно-змінні за певний

період часу і використанням у процесі аналізу прибутку показника маржинального доходу. У цьому випадку взаємозв'язок прибутку і факторів, що впливають на його зміну можна зобразити на такій схемі (див. рис. 9.7.).

Рис. 9.7. - Логічна схема взаємозв'язку прибутку, маржинального доходу і факторів, що впливають на їх зміну

З наведеної блок-схеми взаємозв'язку (див. рис. 9.7.) випливає така вихідна розрахункова формула для факторного аналізу прибутку:

$$П = QЦЧl.$$

Підрахунок впливу цих факторів на зміну прибутку можна здійснити за такими формулами:

$$\Delta П_Q = (Q_1 - Q_0)Ц_0Ч_0l_0;$$

$$\Delta П_Ц = Q_1(Ц_1 - Ц_0)Ч_0l_0;$$

$$\Delta П_Ч = Q_1Ц_1(Ч_1 - Ч_0)l_0;$$

$$\Delta П_l = Q_1Ц_1Ч_1(l_1 - l_0).$$

Вихідні дані для факторного аналізу в цьому випадку можна представити у вигляді такої таблиці (див. табл. 9.6.).

Таблиця 9.6. - Вихідні дані для маржинального підходу до аналізу прибутку підприємства

Показники	Базисний період	Звітний період	Відхилення (+,-)		Темп зміни, %
			абсолютне	відносне, %	
1	2	3	4	5	6
<p align="center"><u>Вихідні</u></p> <p>1. Обсяг реалізації продукції в натуральному виразі, одиниць (Q) .</p> <p>2. Виручка (дохід) від реалізації продукції, тис. грн. (D) .</p> <p>3. Умовно-змінні витрати, тис. грн. (V^3) .</p> <p>4. Маржинальний дохід, тис. грн. ($M = D - V^3$) .</p> <p>5. Умовно-постійні витрати, тис. грн. ($V^П$) .</p> <p>6. Прибуток, тис. грн. ($\Pi = M - V^П$) .</p> <p align="center"><u>Розрахункові</u></p> <p>7. Ціна (тариф) одиниці продукції (послуг), грн. ($\Pi = D : Q$) .</p> <p>8. Частка маржинального доходу у загальній величині виручки від реалізації продукції ($\ell = M : D$) .</p> <p>9. Частка прибутку у загальній величині маржинального доходу ($\ell = \Pi : M$) .</p>					

Слід підкреслити, що маржинальний підхід дає можливість визначити критичний обсяг виробництва продукції ($Q^{кр}$), тобто обсяг, який забезпечує беззбитковість діяльності підприємства. Це досягається в тому випадку, коли виручка (дохід) від реалізації продукції ($D = Q\Pi$) дорівнює повній її собівартості ($V = V^П + V^3 = V^П + Q^{кр}V^3$; де V^3 - умовно-змінні витрати на одиницю продукції), тобто (див.: Ізмайлова К.В. Фінансовий аналіз. - К.: МАУП, 2000, с. 33-36):

$$Q^{кр}\Pi = V^П + Q^{кр}V^3,$$

звідки

$$Q^{кр}\Pi - Q^{кр}V^3 = V^П,$$

$$Q^{кр}(\Pi - V^3) = V^П .$$

І накінець

$$Q^{кр} = \frac{V^П}{\Pi - V^3}.$$

Значення останнього рівняння ($m = \Pi - v^3$) становить маржинальний дохід на одиницю продукції.

Остання формула дає змогу встановити, скільки одиниць однорідної продукції (послуг) необхідно реалізувати, щоб умовно-постійні витрати були покриті маржинальним доходом, який дає кожна одиниця реалізованої продукції.

Приклад 1. Умовно-постійні витрати на вирощування квіткової продукції виду "А" на підприємстві зеленого господарства становили $V^{\Pi} = 19460$ грн.; ціна реалізації одиниці продукції $\Pi = 4,5$; рівень умовно-змінних витрат на одиницю продукції $v^3 = 2,6$ грн. Необхідно визначити, який обсяг квіткової продукції треба реалізувати, щоб покрити величину умовно-постійних витрат. Для розв'язування цієї задачі скористаємось наведеною вище формулою:

$$Q^{кр} = V^{\Pi} : (\Pi - v^3) = 19460 : (4,5 - 2,6) = 19460 : 1,9 = 10242 \text{ одиниць}$$

Таким чином, для того щоб покрити умовно-постійні витрати в розмірі 19460 грн., достатньо реалізувати 10242 одиниці даної квіткової продукції. При цьому знадобиться маржинальний дохід в розмірі 1,9 грн., який дає кожна реалізована одиниця продукції.

Приклад 2. Необхідно визначити критичний для підприємства рівень умовно-постійних витрат, виходячи з заданого обсягу реалізації продукції $Q = 10250$, одиниць квіткової продукції з фіксованою ціною за одиницю $\Pi = 4,5$ грн. і заданим рівнем умовно-змінних витрат на одиницю продукції $v^3 = 2,6$ грн. У цьому випадку критичний рівень умовно-постійних витрат буде становити:

$$V_{кр}^{\Pi} = Q(\Pi - v^3) = 10250 (4,5 - 2,6) = 19475 \text{ грн.}$$

Отриманий рівень умовно-постійних витрат дає можливість уникнути збитків для підприємства.

Приклад 3. Необхідно визначити критичний рівень ціни реалізації квіткової продукції, якщо $Q = 10250$ одиниць; $V^{\Pi} = 19460$ і $v^3 = 2,6$ грн.

Для розв'язування цієї задачі, зобразимо наведене вище рівняння ($Q^{кр}\Pi = V^{\Pi} + Q^{кр}v^3$) у такому вигляді:

$$Q^{кр}\Pi = V^{\Pi} + Q^{кр}v^3 ;$$

Звідки

$$\Pi_{кр} = \frac{B^п + QV^3}{Q} = \frac{B^п}{Q} + \frac{QV^3}{Q} = \frac{B^п}{Q} + V^3 .$$

Критичний рівень ціни реалізації квіткової продукції буде дорівнювати:

$$\Pi_{кр} = \frac{B^п}{Q} + V^3 = \frac{19460}{10250} + 2,6 = 4,5 \text{ грн.}$$

Якщо підприємство реалізує продукцію за цінами, нижчими за критичні, воно зазнає збитків, а за цінами, що перевищують критичні, - одержує прибуток.

Приклад 4. Заданий обсяг реалізації квіткової продукції $Q=10250$ одиниць; умовно-постійні витрати $B^п = 19460$ грн.; ціна реалізації одиниці продукції $\Pi = 4,5$ грн. Необхідно визначити критичний рівень умовно-змінних витрат на одиницю продукції ($V_{кр}^3$).

Представимо наведене вище рівняння $Q\Pi = B^п + Q V^3$ у такому виді:

$$Q\Pi = B^п + QV_{кр}^3 .$$

Звідки, критичний рівень умовно-змінних витрат на одиницю продукції дорівнює:

$$V_{кр}^3 = \frac{Q \cdot \Pi - B^п}{Q} = \frac{10250 \times 4,5 - 19460}{10250} = 2,6 \text{ грн.}$$

Якщо на підприємстві умовно-змінні витрати перевищують критичний рівень, то воно зазнає збитків, а якщо вони нижчі за критичний рівень - підприємство одержує прибуток.

Слід зазначити, що при виробництві і реалізації водночас різних видів продукції (послуг), необхідно мати на увазі, що вони мають різні ціни і вимагають різних умовно-змінних витрат. У цьому разі точка беззбитковості, коли доходи від реалізації продукції дорівнюють загальним витратам на її виробництво (тобто немає ні збитків, ні прибутку), залежить від частки кожного виду продукції у сукупному обсязі реалізації. При визначенні точки беззбитковості для декількох видів продукції перш за все розраховують частку кожного виробу в загальному обсязі реалізації, потім обчислюють узагальнений зважений маржинальний дохід і на основі цього підраховують критичний обсяг виробництва в розрізі кожного з виробів.

Приклад 5. Користуючись вихідними даними таблиці 9.7., необхідно розрахувати критичні обсяги реалізації квиткової продукції видів А і Б.

Таблиця 9.7. - Вихідні дані для обчислення критичних обсягів виробництва і реалізації декількох видів продукції

Показники	Види продукції	
	А	Б
Обсяг продукції, одиниць	10242	15000
Ціна реалізації одиниці продукції, грн.	4,5	5,0
Змінні витрати на одиницю продукції, грн.	2,6	2,9
Маржинальний дохід на одиницю продукції, грн.	1,9	2,1
Виручка від реалізації продукції, грн.	46089	75000
Частка окремого виду продукції в сукупному обсязі реалізації, %	0,381	0,619
Загальні постійні витрати, грн.	19460	

Зважений маржинальний дохід (m^{3B}) розраховується як сума добутків маржинального доходу (m) за окремими видами продукції на їх частку (d):

$$m^{3B} = \sum Md = 1,9 \cdot 0,381 + 2,1 \cdot 0,619 = 2,02 \text{ грн.}$$

Загальний критичний обсяг виробництва (точка беззбитковості) дорівнює:

$$Q_{кр} = B^П : m^{3B} = 19460 : 2,02 = 9634 \text{ одиниць}$$

$$\text{у тому числі: } Q_{кр}^A = 9634 \cdot 0,381 = 3671 \text{ одиниць;}$$

$$Q_{кр}^B = 9634 \cdot 0,619 = 5963 \text{ одиниць.}$$

При такій структурі продукції підприємство не матиме ні прибутку, ні збитків (виручка дорівнюватиме загальним витратам).

Великого значення під час аналізу набуває вивчення динаміки співвідношень наступних трьох показників, що характеризують фінансову діяльність підприємства: доходів, витрат і прибутку. Найдоцільніше виконувати такий порівняльний аналіз наведених показників за декілька періодів, відстежуючи тенденції їх зміни з метою своєчасного здійснення відповідних заходів. З цією метою можна використати наступну таблицю (див. табл. 9.8.).

Таблиця 9.8. - Порівняльний аналіз динаміки співвідношень фінансових показників підприємства

Показники	Періоди				
	перший (базисний)	другий	третій	четвертий	п'ятий
1	2	3	4	5	6
Доходи, тис. грн.					
У відсотках до базисного періоду					
У відсотках до попереднього періоду					
Витрати, тис. грн.					
У відсотках до базисного періоду					
У відсотках до попереднього періоду					
Прибуток, тис. грн.					
У відсотках до базисного періоду					
У відсотках до попереднього періоду					

У процесі аналізу прибутку доцільно також вивчати динаміку зміни цього показника в зіставленні з темпами зростання таких важливих показників діяльності підприємства, як кількість працівників, величина основних фондів (капіталу) і обсяг продукції (послуг). Оптимальним з економічної точки зору в певній мірі можна вважати наступне співвідношення індексів цих показників:

$$1 < I_T < I_\Phi < I_Q < I_\Pi,$$

де I_T, I_Φ, I_Q, I_Π - відповідно індекс чисельності працівників, основних фондів, обсягу продукції (послуг), прибутку.

Порівняльний аналіз співвідношень зміни цих показників дає змогу отримати найбільш інформативні аналітичні висновки. Так, наведене вище співвідношення дає підставу стверджувати, що трудовий і технічний потенціали аналізованого підприємства зростають, збільшується порівняно з ними обсяг продукції, більш високими темпами зростає прибуток. Це дозволяє позитивно оцінити виробничо-господарську діяльність досліджуваного підприємства.

Слід зазначити, що ефективність роботи підприємства значною мірою залежить від якості прийнятих управлінських рішень, що стосується ефективності використання одержаного прибутку. Основними напрямками використання чистого прибутку є: виробничо-технічний і соціальний розвиток підприємства, матеріальне заохочення працівників та інші витрати. У процесі порівняння планових і фактичних даних про використання прибутку за цими напрямками необхідно

визначити відповідні абсолютні і відносні відхилення від витрат, що заздалегідь закладалися у бізнес-план, а також підрахувати втрати, що є непродуктивними (оплата економічних санкцій та ін.). Усі непродуктивні втрати слід оцінити з точки зору наявності упущеної можливості їх уникнення у майбутньому.

Слід мати на увазі, що прибуток підприємства сам по собі не характеризує рівень ефективності господарської діяльності підприємства. Тому для більш повної оцінки роботи підприємства використовують відносний показник прибутку – рентабельність (від німецького *rentabel* - дохідний, прибутковий). Цей показник визначає доходність підприємства. Рентабельність виробництва в її класичному визначенні розраховується як відношення прибутку до середньої вартості основних виробничих фондів та нормованих оборотних коштів. На зміну цього показника впливають різноманітні фактори, які тісно зв'язані із структурою виробничих фондів, їх використанням, величиною прибутку. Найбільш узагальнюючими факторами, що безпосередньо впливають на рентабельність виробничих фондів (P) є: частка активних виробничих фондів в їх загальній вартості (d), їх фондо-віддача (f^a) і рівень рентабельності об'єму продаж ($P^п$). Цей зв'язок аналізованого і факторних показників можна зобразити такою розрахунковою формулою:

$$P = df^a P^п.$$

Вплив цих факторів на загальну зміну рентабельності виробничих фондів обчислюється на основі таких формул:

а) вплив фактора " d " (ΔP_d)

$$\Delta P_d = (d_1 - d_0) f_0^a P_0^п;$$

б) вплив фактора " f^a " (ΔP_f^a)

$$\Delta P_f^a = d_1 (f_1^a - f_0^a) P_0^п;$$

в) вплив фактора " $P^п$ " ($\Delta P_p^п$)

$$\Delta P_p^п = d_1 f_1^a (P_1^п - P_0^п).$$

Наведена вище формула рівня рентабельності виробничих фондів витікає з наступної блок-схеми взаємозв'язку показників (див. рис. 9.8.)

Рис. 9.8. - Блок-схема взаємозв'язку рівня рентабельності виробничих фондів і основних чинників, що впливають на його зміну

На основі цієї схеми рівень рентабельності дорівнює:

$$P = \frac{\Pi}{\Phi^y} = \frac{\Phi^a}{\Phi^y} \cdot \frac{Q}{\Phi^a} \cdot \frac{\Pi}{Q} = d f^a p^{\Pi}.$$

Крім наведеного вище показника рентабельності, у практиці аналітичної роботи використовують і інші. Ряд комунальних підприємств розраховують рентабельність за співвідношенням прибутку, отриманого від реалізації продукції (робіт, послуг) і її собівартості або обсягом виконаних будівельно-монтажних робіт. Залежно від поставленої мети і цілей аналізу можна обчислювати і досліджувати різноманітні показники-індикатори, що характеризують рентабельність капіталу, активів, продукції, інвестиційних проектів та ін.

Усі ці показники відносні і показують, скільки одиниць прибутку (валового, операційного, оподаткованого, чистого тощо) приходить на одиницю реалізованої продукції (продажів) або на одиницю застосованих ресурсів (капіталу).

Рентабельність продукції характеризує ефективність витрат на її виробництво і збут. Цей показник обчислюється як відношення прибутку до повної собівартості реалізованої продукції або до її обсягу. У сучасних умовах господарювання в обліково-аналітичній теорії та практиці використовують різні варіанти оцінки рівня рентабельності продукції (рентабельності продажів) залежно від того, який з показників фінансового результату беруть в основу розрахунку. Найчастіше це показники валового, операційного і чистого прибутку. Виходячи з цього, розраховують наступні показники рентабельності продажу:

валова рентабельність реалізованої продукції (продажу) - відношення валового прибутку до величини чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

операційна рентабельність реалізованої продукції (продажу) - відношення операційного прибутку до величини чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

чиста рентабельність реалізованої продукції (продажу) - відношення чистого прибутку до величини чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг).

Рентабельність застосованих (інвестованих) ресурсів визначається як відношення прибутку підприємства до вартості виробничих фондів, балансових активів, власного чи акціонерного капіталу.

У ході аналізу необхідно вивчити динаміку перелічених вище показників рентабельності за ряд періодів, зробити порівняння з аналогічними галузевими показниками, з такими ж показниками підприємств-конкурентів, що дозволить визначити, чи є аналізоване підприємство конкурентоспроможним.

Для більш наочного зображення вихідної і розрахункової аналітичної інформації під час аналізу можна використати наступну таблицю (див. табл. 9.9.).

Таблиця 9.9. - Вихідні дані для аналізу рівня рентабельності

1	Показники	Базисний	Звітний	Темп
	2	3	4	5
1.	Виручка від реалізації продукції, тис. грн.			
2.	Собівартість реалізованої продукції, тис. грн.			
3.	Середня вартість виробничих фондів, тис. грн.			
4.	Власний капітал, тис. грн.			
5.	Активи, тис. грн.			
6.	Валовий прибуток від реалізації продукції, тис. грн.			
7.	Операційний прибуток, тис. грн.			
8.	Чистий прибуток, тис. грн.			
9.	Рентабельність поточних витрат (р.6 : р.2), %			
10.	Валова рентабельність продажу (р.6 : р.1), %			
11.	Операційна рентабельність продажу (р.7 : р.1), %			
12.	Чиста рентабельність продажу (р.8 : р.1), %			
13.	Рентабельність виробничих фондів (р.6 : р.3), %			
14.	Рентабельність власного капіталу (р.8 : р.4), %			
15.	Рентабельність активів (р.8 : р.5), %			

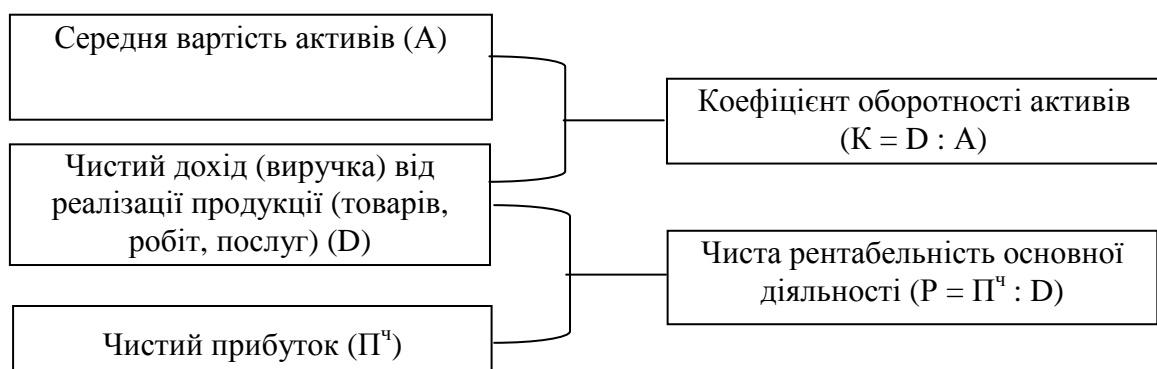

Особливого значення під час аналізу фінансових результатів надається дослідженню показників рентабельності капіталу (інвестицій), які характеризують взаємозв'язок прибутку і капіталу, інвестованого у формування активів підприємства з метою отримання цього прибутку. Базовими для розрахунку рентабельності капіталу (інвестицій) беруть показники капіталу (активи підприємства, власний капітал, довгостроковий інвестований капітал (сума власного і довгострокового позикового капіталу), а показники фінансового результату при цьому є відповідні показники прибутку. Найчастіше в сучасних умовах господарювання при проведенні аналітичних розрахунків з позицій підприємства та його інвесторів, а також при обґрунтуванні рішень щодо управління структурою капіталу використовують наведений вище показник чистої рентабельності активів ($P^ч$):

$$P^ч = \frac{\Pi^ч}{A} ;$$

де $\Pi^ч$ – загальна сума чистого прибутку підприємства, отримана від усіх видів його господарської діяльності; A – активи підприємства (підсумок балансу), вартісна оцінка яких відповідає сумі всього інвестованого в підприємство капіталу.

Запропонований аналітиками компанії Дюпон („Du Pont de Nemours”) для власних потреб, він сьогодні поширений як зручний аналітичний показник. Найпростішою з моделей факторного аналізу капіталу (інвестицій) є відома двофакторна модель аналізу чистої рентабельності активів – „Модель Дюпона” (Див.: Кіндрацька Г.І., Білик М.С., Загородній А.Г. Економічний аналіз: теорія і практика: Підручник/ За ред.. проф.. А.Г.Загороднього. – Львів: „Магнолія 2006”, 2007.-стор. 393-394), яку схематично можна зобразити наступним чином (див. рис. 9.9.)

Рис. 9.9. - Структурно-логічна модель двофакторного аналізу показника чистої рентабельності активів підприємства

Виходячи з цієї схеми, двухфакторна модель аналізу чистої рентабельності у математичному виразі матиме такий вигляд:

$$P^a = \frac{\Pi^ч}{A} = \frac{D}{A} \times \frac{\Pi^ч}{D} = KP .$$

Таким чином, чиста рентабельність активів дорівнює добуткові двох факторів: коефіцієнта оборотності активів (K) і чистої рентабельності основної діяльності (P). Перший чинник відображає ділову активність підприємства (швидкість обороту його майна), другий – характеризує ефективність (прибутковість) основної діяльності підприємства.

Застосовуючи до цієї моделі метод ланцюгових підстановок, можна кількісно оцінити вплив кожного з наведених чинників на зміну показника чистої рентабельності активів:

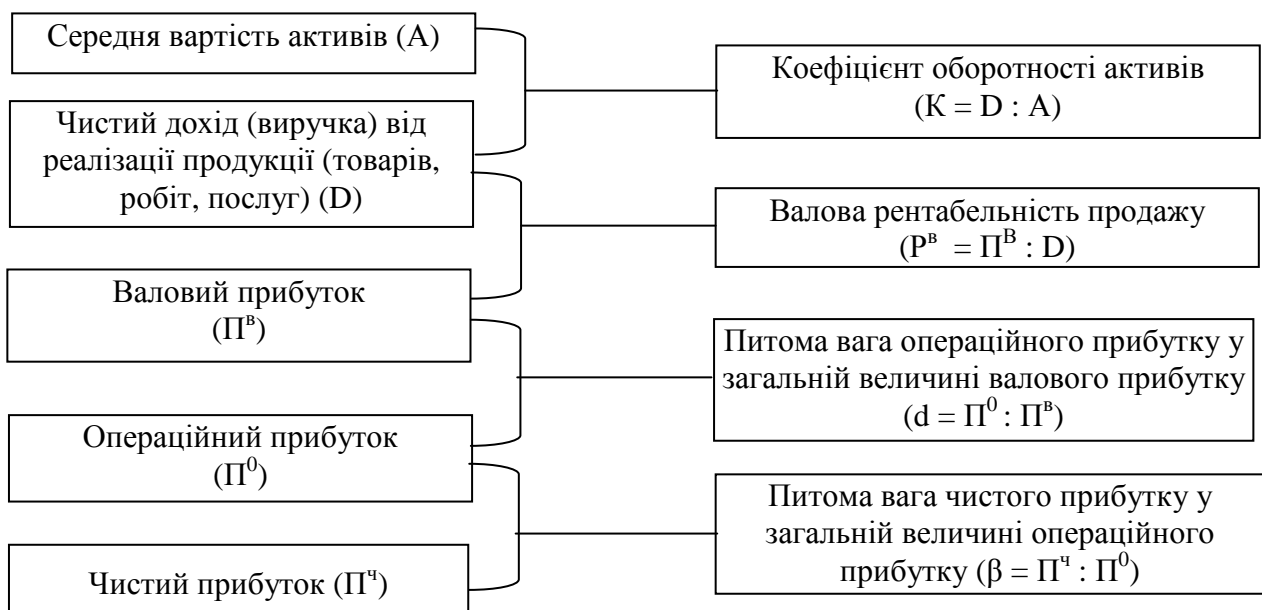
вплив чинника „K” – (ΔP_K^a)

$$\Delta P_K^a = (K_1 - K_0) P_0 ;$$

вплив чинника „P” – (ΔP_P^a)

$$\Delta P_P^a = K_1 (P_1 - P_0) .$$

Поглиблюючи далі аналіз, можна розрахувати вплив на зміну показника чистої рентабельності активів і інших чинників. Взаємозв'язок даного показника і основних факторів, що впливають на його зміну у цьому випадку, можна зобразити у вигляді наступної схеми (див. рис. 9.10.)

Рис. 9.10. - Блок-схема взаємозв'язку показника чистої рентабельності активів і основних чинників, що впливають на його зміну.

З наведеної блок-схеми (рис. 9.10.) випливає наступна мультиплікативна математична модель показника чистої рентабельності активів для його факторного аналізу:

$$P^a = \frac{\Pi^ч}{A} = \frac{D}{A} \times \frac{\Pi^B}{D} \times \frac{\Pi^0}{\Pi^B} \times \frac{\Pi^ч}{\Pi^0} = K P^B d \beta .$$

Розрахунок впливу наведених чинників на загальну зміну показника чистої рентабельності активів можна здійснити на основі наступних розрахункових формул:

вплив чинника „K”

$$\Delta P_K^a = (K_1 - K_0) P_0^B d_0 \beta_0 ;$$

вплив чинника „P^B”

$$\Delta P_{P^B}^a = K_1 (P_1^B - P_0^B) d_0 \beta_0 ;$$

вплив чинника „d”

$$\Delta P_d^a = K_1 P_1^B (d_1 - d_0) \beta_0 ;$$

вплив чинника „β”

$$\Delta P_\beta^a = K_1 P_1^B d_1 (\beta_1 - \beta_0) .$$

Факторні моделі, аналогічні розглянутим вище, можуть бути побудовані й для інших показників рентабельності капіталу з будь-якою кількістю чинників, які впливають на їх зміну.

Закінчується аналіз прибутку і рентабельності відповідними висновками і підсумком резервів збільшення прибутку і підвищення рентабельності його роботи за рахунок використання резервів зростання виручки від реалізації продукції (робіт, послуг), зниження її собівартості, позавиробничих витрат і ліквідації збитків від іншої діяльності.

Контрольні запитання

1. Які показники прибутку використовують при аналізі господарської діяльності підприємства?
2. Порядок аналізу прибутку.
3. Які основні чинники впливають на величину прибутку від реалізації продукції (послуг)?
4. Методика розрахунку впливу окремих факторів на величину прибутку від реалізації продукції.
5. Які показники рентабельності застосовують для оцінки господарської діяльності підприємств?
6. Які основні чинники впливають на зміну рівня рентабельності виробничих фондів ?
7. Методика розрахунку впливу окремих факторів на величину рентабельності виробничих фондів.
8. Методика розрахунку впливу основних чинників на величину чистої рентабельності активів.